

PETROVICS ISTVÁN

Városok és központi helyek a középkori Duna–Tisza–Maros közben*

I. A DUNA–TISZA–MAROS KÖZ

A Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az a régió, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és a Ruszka-havas (Munții Poiana Ruscă) határol, s amelynek területe hozzávetőleg 28 500 km², a középkorban, pontosabban a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban, a Magyar Királyság részét képezte. A szóban forgó vidéket az oszmán törökök az 1551–1552. évi hadjáratok során hódították meg véglegesen, és rögvést hozzáfogtak a temesvári vilajet kialakításához. Jóllehet Lugos, Karánsebes és a közelükben levő falvak is oszmán kézre kerültek akkor, Szulejmán szultán ezeket a településeket átadta János Zsigmond magyar királynak. Ezzel magyarázható, hogy Lugos, Karánsebes és azok vidéke hosszú évtizedeken keresztül az időközben kiformalódó Erdélyi Fejedelemséghez tartozott, s majd csak 1658–1688 között került a temesvári vilajethez. A Duna–Tisza–Maros közt az oszmánok 1716–1718 között lezajlott kiűzését követően Temesi bánság (*banatus Temesiensis*, *Temescher/Temeswarer Banat*) néven határőrvidékké szervezte a bécsi udvar. Következésképpen ezt a régiót a 18. század elejétől – német nyelvi elnevezéséből adódóan – magyarul Bánságnak, illetve Bánátnak nevezték, míg a német, a szerb és a román nyelvben a Banat alak vált elfogadottá.

A középkorban azonban nem létezett olyan politikai képződmény, amit Temesi Bánságnak neveztek, dacára annak, hogy a Magyar Királyság déli határvidékén valóban ott találjuk a 12–13. század során kialakult, különkormányzati egységeknek számító bánságok láncolatát, amelyet Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Ozora, Só, Macsó, Barancs, Kucsó és Szörény alkotott. Az általunk vizsgált régió szempontjából a Déli-Kárpátoknak a Dunával érintkező szakaszán a 13. század elején IV. Béla által életre hívott, majd a későbbiek során 1335-ben I. Károly, illetve 1427-ben Luxemburgi Zsigmond által újjászervezett Szörényi bánság bír különös jelentőséggel. A Szörényi bánság eredetileg Olténiát foglalta magába, ám hamarosan a Temes felső folyása mentén, valamint a Hátszeg vidékén

* A jelen tanulmány a Reșițan (Románia) kiadott *Banatica* című folyóiratban 2016-ban (26-II. Istorie. Editura MEGA, Cluj-Napoca, pp. 77–104.) angol nyelven megjelent *Towns and Central Places in the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureș Region in the Middle Ages* című munkám átszerkesztett és bővített változata.

levő román határórterületekre is kiterjedt. A hátszegi tartomány azonban még 1276-ban levált a Szörényi bánságról, s magyar várnagy vezetésével önálló román kerületté alakult. A Szörényi bánság maradék területe pedig azzal, hogy I. Lajos király 1369-ben formálisan elismerte a havasalföldi vajda szörényi báni címét, véglegesen kettészakadt. A Temes felső folyása mentén levő kiváltságolt román kerületek ettől kezdve egyértelműen a Magyar Királysághoz tartoztak, s lényegében két megyében feküdtek.¹

A szörényi bánok és a temesi ispánok azonban – az „oláh” kerületek kiváltságai ellenére – igen gyakran beavatkoztak ezen *districtusok* ügyeibe, mégpedig teljesen törvényes úton. Ennek nem volt különösebb akadálya, hiszen a Szörényi bánság, amely fekvését tekintve szervesen illeszkedett Temes megyéhez, inkább állandó bírói hatalommal összekapcsolódott katonai méltóságot jelentett, semmint egy konkrét határokkal rendelkező területet. Önmagában sokatmondó az a tény, hogy az 1335 és 1435 közötti száz évből csupán 34-ben töltötték be a szörényi báni méltóságot. Az üresedés időszakában a bánság birtokait leginkább Temesvárhoz kapcsolva kormányozták.²

A Duna–Tisza–Maros köz földrajzi szempontból két élesen elkülönülő részre bomlik: terjedelmesebb része a Nagy Alföldhöz tartozó termékeny síkság, a Temesköz, keleti, délkeleti fele azonban zord, erdős hegyvidék. Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben a Temesköz megjelölés a temesi főesperesség egyik kerületének elnevezéseként *de medio Temisy* alakban fordul elő. Családnévben, miként ezt Temeskuz-i Gurke fia: Pál példája mutatja, azonban már 1327-ben találkozunk vele. I. Lajos király 1374. október 4-én kelt oklevele pedig azt bizonyítja, hogy a magyar nyelvű Temesköz elnevezés a 14. század második felében már tájnévként is felbukkan: *in comitatu seu districtu de Temeskuz*.³

A Temesköz minden bizonnyal az Alföld egyik leginkább vízjárta területének tekinthető. Eleve három folyó határolta, melyekhez számos kisebb folyó (Temes, Aranka, Galacka, Bega, Borza (Berzava), Panyóca stb. csatlakozott. A folyókat mindenütt mellékágak, elhagyott medrek, morotvák, időszakos vízfolyások és kiterjedt ingoványok kísérték. A megtelepedést nemcsak a folyók árterei nehezítették, hanem a Keve és Krassó megyét elválasztó Maks(z)ond-mező (*campus de Maxond*), azaz a mai deliblái homokpuszta, valamint az alibunári mocsárvilág is.⁴

1 Petrovics, 2008a 22–23., 94–95. Az 1920. évi békeszerződés a Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az egykori Bánság területének nagyobbik részét Romániának, kisebbik részét pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak, a későbbi Jugoszlávia jogelődjének juttatta. Magyarország mindössze a Bánságnak a Tisza és a Maros összefolyásánál levő északnyugati csücskét, az ún. Torontáli háromszöget tarthatta csak meg.

2 Engel, 1996. I. 32–34.; Petrovics, 2008a. 22–23.

3 FCD IX/4. 567. Ld még Petrovics, 2008a 23. 7. sz. jegyzet.

4 Györffy, 1963–1998. III. 305–306., 469–470.; Magina, 2015.; Romhányi, 2018. 82.

A Duna–Tisza–Maros köz keleti, délkeleti részének megjelölésére az újkorban egy külön elnevezés alakult ki. Ez a Hegyvidéki Bánság vagy, ahogy a román nyelvben használják, a Banatul Montan. Ennek a régióknak már a középkorban is jelentős román lakossága volt, amely kiváltságolt kerületekbe szerveződve Temes és Krassó megyékben élt.⁵ Temes megyéhez, amelynek területe a 15. századra jelentősen megnövekedett, öt kerület tartozott: a karán-sebesi, a lugosi, a miháldi, az almási (halmasi) és a komjáti, míg a 16. század elejére megyeként megszűnő Krassóhoz a borzafői, a krassófői és illyédi kerületek kapcsolódtak. A Duna–Tisza–Maros közben – beleértve a fent említett két megyét is – a középkor során még más helyeken is léteztek román *districtusok*, de az említett nyolc kerület ebben a régióban kiemelkedően fontos szerepet játszott. Ennek elismerését jelzi – többek között – az a kiváltságlevél, amelyet 1457. augusztus 29-én V. László király bocsátott ki az itt élő románok számára.⁶

A magyar történetírásban ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a Duna–Tisza–Maros köz a terület egykori urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – illetve ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna–Tisza–Maros közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része. A Duna–Tisza–Maros közben – az ősi Csanád kivételével – egyetlen megye létrejöttének sem tudjuk megadni a pontos vagy megközelítőleg pontos dátumát. Ugyanez a helyzet a főesperességeket illetően is. Ebből a sajnálatos körülményből fakadóan arra a kérdésre sem lehet választ adni, hogy vajon a főesperességek kialakítása megelőzte vagy követte a vármegyék létrejöttét ebben a régióban. Az viszont bizonyossággal állítható, hogy a 14. század harmadik évtizedétől a Duna–Tisza–Maros közben a következő megyékkel számolhatunk: Keve, Krassó, Temes és Torontál megye,

⁵ Ţeicu, 1998.; Petrovics, 2010a. 319–329.

⁶ Pesty, 1876.; Pesty, 1877–78.; Pesty, 1882–84.; Achim, 2000.; Petrovics, 2003b 143–147. V. László király 1457. augusztus 29-én kiadott oklevelében erősítette meg az „oláh” kerületek kiváltságait. Az oklevél eredeti példánya valószínűleg megsemmisült, szövege csak 17. századi átiratból ismert. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Mohács előtti gyűjtemény (A továbbiakban MNL OL DL) 26 615. Az oklevél szövege kiadva: Pesty, 1876. 73–75. Az 1457. évi kiváltságlevélre lásd még: Magina, 2019. A bánsági román nemesség 14–15. századi történetére lásd Popa-Gorjanu, 1999.; Boldea, 2002.

továbbá Csanád és Arad megye Marostól délre eső része. Keve, Krassó, Temes és Arad megye minden bizonnyal nem Szent István korában jött létre, hanem a 11–12. század során szakadt ki az ősi, nagy kiterjedésű Csanád megyéből az államszervezet délkeleti és keleti irányú terjeszkedésével párhuzamosan. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amelynek első említése 1326-ból származik.⁷

A főesperességek létrejöttét illetően hosszú ideig uralkodónak számított az a nézet, amely a nagyobbik Gellért-legenda egyik híradásából indult ki. Ebből kiderül: a csanádi egyházmegye megalapítása után Szent István megparancsolta az ország különböző monostoraiban levő szerzeteseknek, hogy gyűljenek Gellért püspök köré. A Csanádra érkezett „szerzetesek között pedig hét tanult és magyar nyelven avatottan tolmácsoló férfi volt, mégpedig Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István. Ezek maguk is hirdették a népnak Isten ígését. Az egész csanádi tartományt ugyanis ők öntözték meg a szent írások hirdetésével. Esperességet is viseltek (*archidiaconatus habentes*), városon és falun templomokat építettek.” (Szabó Flóris fordítása)⁸ A korábbi kutatók ezt az információt összeköttették azzal a ténnyel, hogy a csanádi püspökség területén lényegében a 14. század elejétől hét *archidiaconatus* adatható, s a számok egyezéséből arra gondoltak: az egyházmegye valamennyi főesperességének eredete a 11. század első felére, Gellért főpásztorságának idejére vezethető vissza. Sőt, akadtak olyanok is, akik ezt a helyzetet általános érvényűnek tekintették, s a magyarországi főesperességeket – azok később ismert formájukban – Szent István-koriaknak vélték.⁹

Ezzel szemben az újabb kutatás egyértelműen tisztázta: bár számos esetben kimutatható, hogy a korai ispánsági központok 11. századi keresztelőegyházának (*ecclesia baptismalis*) papjából a későbbiek során főesperes lett, maga a főesperességi joghatóság azonban hosszabb fejlődés eredményeként formálódott ki. A főesperesek tudniillik csak akkor válhattak egy adott régió papjainak felügyelőivé, azaz gyakorolhatták a későbbi főesperesi hatáskört, ha az adott vidéken már számos templom működött és több pap tevékenykedett. Magyarországon a főesperességi kerületek kialakulása minden bizonnyal a 11. század második felében kezdődött, s általában a 12. század végére fejeződött be. A főesperességeket – az esetek zömében – vezetőjük templomáról, illetve székhelyéről nevezték el. A fejlődés következő lépcsőfokát az jelentette, hogy a 12–13. század fordulóján a főesperesek beköltöztek a püspöki központokba, s tagjai

7 Petrovics, 2008a. 21–30. Lásd még Petrovics, 2013. 241–242.

8 A Gellért-legendák szövege kiadva: SRH II. 471–506. A szóban forgó idézet a 494. oldalon található. A legendák magyar fordítása: Érszegi, 1983. 68–94. Az idézett részlet a 84. oldalon található. A Gellért-legendákat Szabó Flóris fordította magyarra.

9 Szentkláray, é.n., 251–254.

lettek az ott működő székeskáptalanoknak.¹⁰ S mivel a székes-, illetve a jelentősebb társaskáptalanok a 12. század vége óta hiteleshelyi tevékenységet végeztek, kiadványaik segítségével elvileg kideríthető, hogy kik és mikor töltötték be az egyes főesperesi tisztségeket. A főesperességek területi kiterjedtségének megállapításához pedig az első országos összeírásnak tekinthető, 1332–1337 között keletkezett pápai tizedjegyzék adatai nyújtanak felbecsülhetetlen értékű segítséget.

A szóban forgó régiót magában foglaló egyházmegye főesperesei a Csanád városában álló, Szent György oltalmát élvező székeskáptalan tagjai között foglaltak helyet. Az említett székeskáptalan kiadványai, valamint az 1332–1337. évi pápai tizedlajstrom alapján megállapítható, hogy a 14. század elején a csanádi püspökség területén a következő főesperességek léteztek: csanádi (székesegyházi), marosontúli, aradi, temesi, kevei (*archidiaconus*ai 1320-tól leginkább torontáli, ritkábban torontáli és kevei elnevezéssel fordulnak elő), krassói, sebesi. Ezeknek a főesperességeknek egy része – vagy az *archidiaconus* személyének vagy magának a főesperességnek az említése révén – már a 13. század végétől adatolható (marosontúli: 1285, aradi: 1288, kevei: 1288, krassói: 1285), másik részük azonban csak a 14. első felében bukkan fel (csanádi: 1333, temesi: 1322, torontáli: 1320, sebesi: 1334).¹¹ Az első említések évszámai már önmagukban jelzik: a csanádi püspökség főesperességeinek kialakulását valóban anakronisztikus dolog Szent István korára tenni.

Az egyházmegye főesperességei között a temesi volt a legnépesebb és az egyik legnagyobb kiterjedésű. Egyházas helyeinek száma Ortvay Tivadar számítása és azonosítása alapján 86-ra tehető.¹² Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék a vizsgált főesperességet különböző elnevezésekkel illette: temesi (*Timisiensis*), temesközi (*de medio Temisy*), Temes-Berzava közüli (*de medio Tymisy Burza; inter Temes et Borza; inter Bursa/Burza et Times/Tymes*), két Temes közüli (*in medio duorum fluviorum Temes; inter fluvios Tymisi*); az *archidiaconatus* papjai pedig mint a Temes e részén levők (*sacerdotes ex ista parte Tymisi*) szerepelnek a tizedszedők feljegyzéseiben. E nagy kiterjedésű főesperesség – amelynek eredeti központja Temesváron volt – a pápai tizedlajstrom adatai szerint három kerületre oszlott: a Temesen innen levőre, a két Temes közt elhelyezkedőre, illetve a Temes-Berzava között fekvőre.¹³

A Duna–Tisza–Maros köz legjelentősebb városai a kora középkorban a püspöki székhelynek számító Csanád, az ugyancsak a Maros mellett

¹⁰ Kristó, 1988. 208–234.; Koszta, 2000. 47–51.

¹¹ Borovszky, 1896–1897. I. 387–422.; Juhász, 1941. 50–71.; Kristó, 1988. 459–470.; Petrovics, 2008a, 26–30.; Petrovics, 2013. 241–243.; Tóth, 2015.; Petrovics 2019a, 223.

¹² Ortvay 1891–1892. I. 437–487.; Petrovics, 2019a, 223.

¹³ VMO I/1. 145–160.

fekvő, élénk kereskedelmi forgalmat lebonyolító Lippa, az Al-Duna partján található Keve, illetve Temesvár voltak. A késő középkorban Csanád fejlődése megtorpant, Keve helyére pedig Karánsebes lépett. Mindez első sorban az oszmán terjeszkedés következménye volt, ami nemcsak a vizsgált régió demográfiai és etnikai viszonyait változtatta meg drasztikusan, hanem a korábbi gazdasági helyzetet is szétzilálta.¹⁴

II. MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK

Kubinyi András nyomán ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a középkori magyarországi városhálózatot nemcsak a jogi értelemben vett városok alkották, hanem a földesúri városok, illetve részben az *oppidumok* is szervesen hozzátartoznak ahhoz.¹⁵ A hazai kutatás hosszú ideig vonakodott elismerni ezt, holott – miként azt az 1308 tavaszán készült névtelen útleírás, a *Descriptio Europae Orientalis* is sejteheti – már maguk a kortársak is a városok közé sorolták az *oppidumokat*.¹⁶ Figyelmet érdemel továbbá az is, hogy – példának okáért – a magyar, valamint a szlovák nyelvű elnevezés (mezőváros, illetve *mestečko*) szintén arra utal: mind a magyar nyelvi tudat, mind a szlovák történetírás egyértelműen városnak tekintette ezeket a helyeket.¹⁷

A kérdés „csupán” az volt, hogy miként szűrhetők ki az utóbbi két kategóriából a jogi értelemben ugyan nem, de gazdasági szempontból mindenképpen városnak tekinthető települések. Jóllehet ennek megállapítására már korábban is történtek kísérletek, ám ezekkel főleg az volt a probléma, hogy csupán egy területre (pl. terminológia, koldulórendi kolostorok és ispotályok megléte, külföldi egyetemre beiratkozottak száma) szorítkozott a vizsgálat. Kubinyi András azonban a földrajztudománytól „kölcsonzott” központi hely elméletének alkalmazásával, valamint olyan „kritériumnyalábok” kidolgozásával, amelyek különböző jellegzetessége-

14 Csanádra ld. Csánki, 1890–1913. I. 691.; Györffy, 1963–1998. I. 850–853.; Kubinyi, 2000. 64.; Petrovics, 2005. 137.; Lippára ld. Csánki, 1890–1913. I. 760., 764–765.; Györffy 1963–1998. I. 180–181.; Szántó, 1971.50–54.; Kubinyi, 2000. 75.; Petrovics, 2005. 138–139.; Petrovics, 2009b 292–299. Kevére lásd Györffy, 1963–1998. II. 317–319.; Csánki, 1890–1913. II. 116.; Kubinyi, 2000. 73. Keve városának lakói a törökök pusztítása miatt 1440 táján a Csepel-szigetre húzódtak. Vö. Miskei, 2012.; Temesvárra lásd Csánki, 1890–1913. II. 21–22.; Petrovics, 2005. 135–136., 148–152.; Petrovics, 2008a. Karánsebesre ld. Lakatos, 2008. 71–94.; Magina, L., 2019. 611–620.

15 Kubinyi, 2000. 7–12. A mezővárosokra ld. Petrovics, 2014.; Petrovics, 2018.

16 Gorka, 1916. 1., 2–3., 43–45. A szóban forgó rész magyar fordítást ld. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő. Bp., 1988. 72–76. (Borzákné Nacsa Mária fordítása). A részlet a „Magyarország 1308-ban” címet viseli. A városokról és mezővárosokról szóló rész a 74. oldalon található.

17 Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 280.; Bácskai, 2002. 29–30.

ket vettek figyelembe, egy komplex, az előzőeknél sokkal megbízhatóbb, 10 kategóriából álló rendszert dolgozott ki. A tíz kategória – amelyek mindegyikére egytől hatig terjedő pont adható – a következők: I. uradalmi központ, főúri rezidencia; II. bíraskodási központ, hiteles hely; III. pénzügyigazgatási központ; IV. egyházi igazgatás; V. egyházi intézmények; VI. a településről 1440-től 1514-ig a bécsi vagy krakkói egyetemre beiratkozottak száma; VII. kézműves vagy kereskedőcéhek száma; VIII. úthálózati csomópont; IX. vásártartás; X. a település jogi helyzete. Ennek megfelelően a fenti rendszerben egy település maximálisan 60 centralitási pontot szerezhetett.¹⁸

A középkori Magyar Királyság területén levő 1200–1250 központi hely centralitási pontjainak megállapítása önmagában nem sokat ér, hiszen szükség van még egy, a pontszámokon alapuló kategorizálásra is. Kubinyi ezt egy 16. század eleji lengyel osztályozás mintaként való felhasználásával tudta megvalósítani. Az általa a magyar viszonyokra kidolgozott rendszerben a központi helyek hét kategóriába sorolhatók. Ezek közül azok a kategóriák fontosak, amelyekben a központi helyek a maximálisan elérhető 60 pontból legalább 16-ot megszereztek. Ide tartoznak: 1. az elsőrendű (főbb) városok, amelyeknek minimum 41 pontja van; 2. a másodrendű városok, amelyek pontszáma 31 és 40 között mozog; 3. a kisebb városok, valamint a jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok, amelyek centralitási pontja 21 és 30 közé esik; továbbá 4. a közepes városfunkciót ellátó mezővárosok, amelyek központi helyi mutatója 16 és 20 pont között helyezkedik el. Alapvetően a második, harmadik, illetve negyedik kategóriába eső földesúri városok és *oppidumok* azok a települések tehát, amelyek gazdasági szempontokból városfunkciókat láttak el, s ebből kifolyólag a hazai városhálózat részét képezték a középkorban. Ezzel szemben az ötödik, hatodik és hetedik kategóriába tartozó mezővárosok e tekintetben figyelmen kívül hagyhatók, hozzáátéve azonban, hogy az ötödik, átmenetinek minősíthető kategóriában nem egy olyan település is helyet foglal, amely csak a kedvezőtlen forrásadottság miatt szerzett kevés pontot.¹⁹

Mindezek figyelembevételével leszögezhető: a középkor végén a Magyar Királyság területén 180–200 város meglétével számolhatunk, ám

18 A korábbi kísérletek rövid bemutatását ld. pl. Tóth, 2003. 589–590.; Kubinyi, 2000. 10–15.
19 Kubinyi, 2000. 15–16. Kubinyi és az ő módszerét követő kutatók napjainkig lényegében az ország területének kétharmadán térképezték fel a központi helyeket. A hiányzó „egy-harmad” gyakorlatilag a Felvidék néhány nyugati megyéjét, az erdélyi szász és székely területeket, a Szerémséget, valamint a középkori Szlavónia területét öleli fel. Vö. Kubinyi, 2005. 31. A legfrissebb fejleményeket illetően figyelmet érdemel Danijel Jelaš horvát történész munkássága, aki a Zágrábi Egyetemen 2017-ben megvédett PhD értekezésben a középkori Valkó megye városhálózatának rekonstrukciójára vállalkozott Kubinyi András módszerének segítségével, amit Jelaš tovább finomított. Ld. Jelaš, 2017.

ezek zöme, hozzávetőleg 150 település, a nem teljes polgári szabadsággal rendelkező *oppidumok* és földesúri városok közül került ki. A *civitasok*, illetve a városfunkciót ellátó földesúri városok és *oppidumok* térképre vetítése egy viszonylag egyenletes és hierarchikusan tagolt városhálózatot rajzol ki, ami meggyőzően cáfolja a középkori Magyarország „várostalanságáról” vallott korábbi nézetet. Cáfolja továbbá azt is, hogy a mezőváros csakis az Alföldre jellemző településtípus volt, dacára annak, hogy nagy népességű és gazdag mezővárosok valóban az országnak ezen a tájegységén alakultak ki leginkább. Az összehasonlító várostörténeti kutatások pedig azt is kimutatták, hogy a mezőváros nem magyar sajátosság: német nyelvterületen, elsősorban Ausztriában szintén előfordult, ahol *Markt* néven bukkant fel.²⁰

A mezővárosokat illetően a kutatók alapvetően a Magyar Királyság törzsterületét vizsgálták eddig. A horvátországi, szlavóniai, illetve erdélyi *oppidumokról* még ma is viszonylag keveset tudunk. Ez abból fakad, hogy mind a magyar, mind a szomszédos országok történetírása nem az *oppidumok* kutatását részesítette előnyben, hanem inkább a királyi szabad városokkal foglalkozott.²¹

Az alábbiakban álljon itt néhány példa a Kubinyi András által ki-munkált rendszer illusztrálására.

I. CSOPORT: Elsőrendű (főbb) városok (41–60 cp):

Buda (55); Pozsony/Bratislava (49); Kolozsvár/Cluj-Napoca (45); Kas-sa/Košice (43); Székesfehérvár (43); Szeged (42); Pest (41); Sopron (41); Vá-rad/Oradea (41).

II. CSOPORT: Másodrendű városok (31–40 cp):

Pécs (39); Esztergom (38); Bártfa/Bardejov (33), Eperjes/Prešov (32), Temesvár/Timișoara (33).

III. CSOPORT: Kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok (21–30 cp):

Nagybánya/Baia Mare (29); Lippa/Lipova (28); Debrecen (28); Csa-nád/Cenad (27); Gyula (27); Karánsebes/Caransebeș (24); Kismarton/Eisenstadt (22).

IV. CSOPORT: Közepes városfunkciót ellátó mezővárosok (16–20cp):

Kőszeg (19); Visegrád (17); Kisszeben/Sabinov (16).²²

²⁰ Engel–Kristó–Kubinyi, 1998. 280–281.; Kubinyi, 2000. 11., 15–101.

²¹ Szakály, 1995. 13., 19. A székelyföldi mezővárosok kérdésére ld. Benkő–Demeter–Székely, 1997. A kora újkori felvidéki mezővárosok problematikájára ld. Lengyel, 2003. 79–85.

²² Kubinyi, 2005. 30. Temesvárra ld. még Petrovics, 2008a 114.

III. KÖZPONTI HELYEK A DUNA–TISZA–MAROS KÖZBEN²³

Arad megye

Arad megye: összesen 17 központi hely, 10 a Marostól északra, 7 a Marostól délre (félkövérrel szedve).

III. KATEGÓRIA: **Lippa/Lipova** 28.

IV. KATEGÓRIA: Arad 20.

VI. KATEGÓRIA: Dombegyháza 6, **Fellak/Felnac** 6, Kalodva/Kladova 7, Papi 9, **Szád(ia)?** 8, **Szécsény/Secani** 6, Szentpál 6, **Sződi/Frumuşeni** 10, Váradia 6, **Zádorlaka/Zădăreni** 7.

VII. KATEGÓRIA: Kapronca 4, Kovászi/Covăşinţ 4, **Mácsalaka/Maşloc** 4, Pálülése/Păuliş 5, Szombathely/Sîmbăteni 4.

Csanád megye

Csanád megye: összesen 13 központi hely, 8 a Marostól északra, 5 a Marostól délre (félkövérrel szedve).

III. KATEGÓRIA: **Csanád/Cenad** 27.

V. KATEGÓRIA: Nagylak/Nădlac 13, Vásárhely 14.

VI. KATEGÓRIA: Donáttornya 8, **Kanizsa/Novi Knježevac** 10, Makófalva 7, Torony/Turnu 6.

VII. KATEGÓRIA: **Besenyő/Dudeştii Vechi** 2, Csomorkány 3, Kaszaperek 4, Kovácsháza 4, **Nagyfalu/Satu Mare** 4, **Perjámos/Periam** 3.

²³ Györffy, 1963–1998. I–IV; Csánki 1890–1913. I–IV; Kubinyi, 2000. 59–101.; Engel, 1996a.; Ţeicu, 2009. 290–401. A Duna–Tisza–Maros köz középkori központi helyeinek azonosítása gyakran komoly nehézségekbe ütközik. Egyrészt közülük több a 14. század végén indult török támadások során, valamint a későbbi hódoltság idején elpusztult. Tény továbbá, hogy a vizsgált régióban 1552 után többségbe került szerb és román bevándorlók számos esetben átvették a magyarok korábbi helyneveit, ám azokat saját nyelvükhöz igazították. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a pozsareváci békét (1718) követően a Temesi Bánságba érkezett német és francia telepések nem kötődtek a korábbi hagyományokhoz és saját névadási gyakorlattal éltek. Végezetül a történelmi Magyarország felbomlása új államok létrejöttét eredményezte. Az utódállamok pedig nem ragaszkodtak az egykori magyar helynevek megtartásához, hanem helyettük számos alkalommal saját népük történelméből merítve új nevet adtak. Felsorolásunkban – a lehetőségekhez mérten – igyekeztünk feltüntetni a középkori helységek mai megfelelőit, illetve megadni azokat a modern településeket, amelyek közelében feküdtek az egykori központi helyek.

Keve megye

Keve megye: összesen 3 központi hely

V. KATEGÓRIA: Keve/Kovin 14.

VI. KATEGÓRIA: Barlad/Orlovat 6, Pancsal (Pancsova)/Pančevo 8.

Krassó megye

Krassó megye: összesen 21 központi hely

V. KATEGÓRIA: Érdsomlyó/Vršac 12, Harám/Banatska Palanka 13, Kövesd /Bocşa 11, Mezősomlyó/Şemlacul Mare 13.

VI. KATEGÓRIA: Denta 7, Gatály/Gătaia 6, Illyéd/Ilidia 9, Krassó (Nagykarassó, Krassófő)/Caraşova 7, Pozsaszin/Pojejena de Jos 8.

VII. KATEGÓRIA: Agyagos/Agadici 4, Boldogasszonyfalva/Berzovia (Jidovin) 5, Csiglóbánya/Ciklova Română 3, Hám/Iam 4, Péterfalva/Petrovăt 4, Remete 3, Szerdahely/Veliko Središte 5, Ternova 4, Tövissed 4.

VIII. KATEGÓRIA: a pontszámok megállapíthatatlanok: Kőszeg, Milos, Szőnyes.

Szörényi bánóság

Szörényi bánóság: összesen 4 központi hely

III. KATEGÓRIA: Sebes/Caransebeş 24.

V. KATEGÓRIA: Orsova/Orşova 11.

VI. KATEGÓRIA: Karán/Kavarán/Constantin Daicoviciu 7.

VII. KATEGÓRIA: Miháld/Mehadia 5.

Temes megye

Temes megye: összesen 34 központi hely

II. KATEGÓRIA: Temesvár/Timişoara 33.

V. KATEGÓRIA: Lugos/Lugoj 12.

VI. KATEGÓRIA: Begenye 7, Berény/Berini 7, Borzlyuk 7, Bozsor/Traian Vuia 7, Cikóvásárhely/Tîrgovişte 9, Csák/Ciacova 7, Cseri/Sacoşu Turcesc 9, Hodos/Hodoş 6, Horogszeg/Banatsko Veliko Selo 9, Maráz 8,

- (Vizes)Monostor/Mănăștiur 9, Morzsina/Margina 10, Ohát 5, Ötvény/Utvín 10, Rékas/Recaș 7, Sarád 10, Sásvár 6.
- VII. KATEGÓRIA: Berekszó/Beregsău Mare 4, Bulvenc 3, Csama 3, Endrőd(Facset)/Făget 5, Gladna 3, Györöd (Giroda)/Ghiroda 3, Iktár/Ictar-Budinț 5, Jenő/Ianova 2, Kenézrekesze 3, Komjáti 4, Paznád 3, Rekettyés 2, Széphely/Jebel 3, Újbécs/Peciou Nou 5, Zsidóváralka 4.

Torontál megye

Torontál megye: összesen 4 központi hely

- VI. KATEGÓRIA: Aracs/Vranjevo 9, Bazsalhida/Bašaid 8, Becse/Novi Bečej 10, Becskereke/Zrenjanin 7.

Összegzés

A régióban összesen 78 központi hely található. Közülük 34 (43%) Temes megye területén feküdt, amely a legnagyobb népességgel és népsűrűséggel rendelkezett.

A központi helyek 82%-át (64) a városfejlődés szempontjából nem lehet figyelembe venni.

Hét helység olyan mezőváros volt (Keve, Érdsomlyó, Haram, Kövesd, Mezősomlyó, Orsova, Lugos), amelyek csak részleges városfunkciókat láttak el.

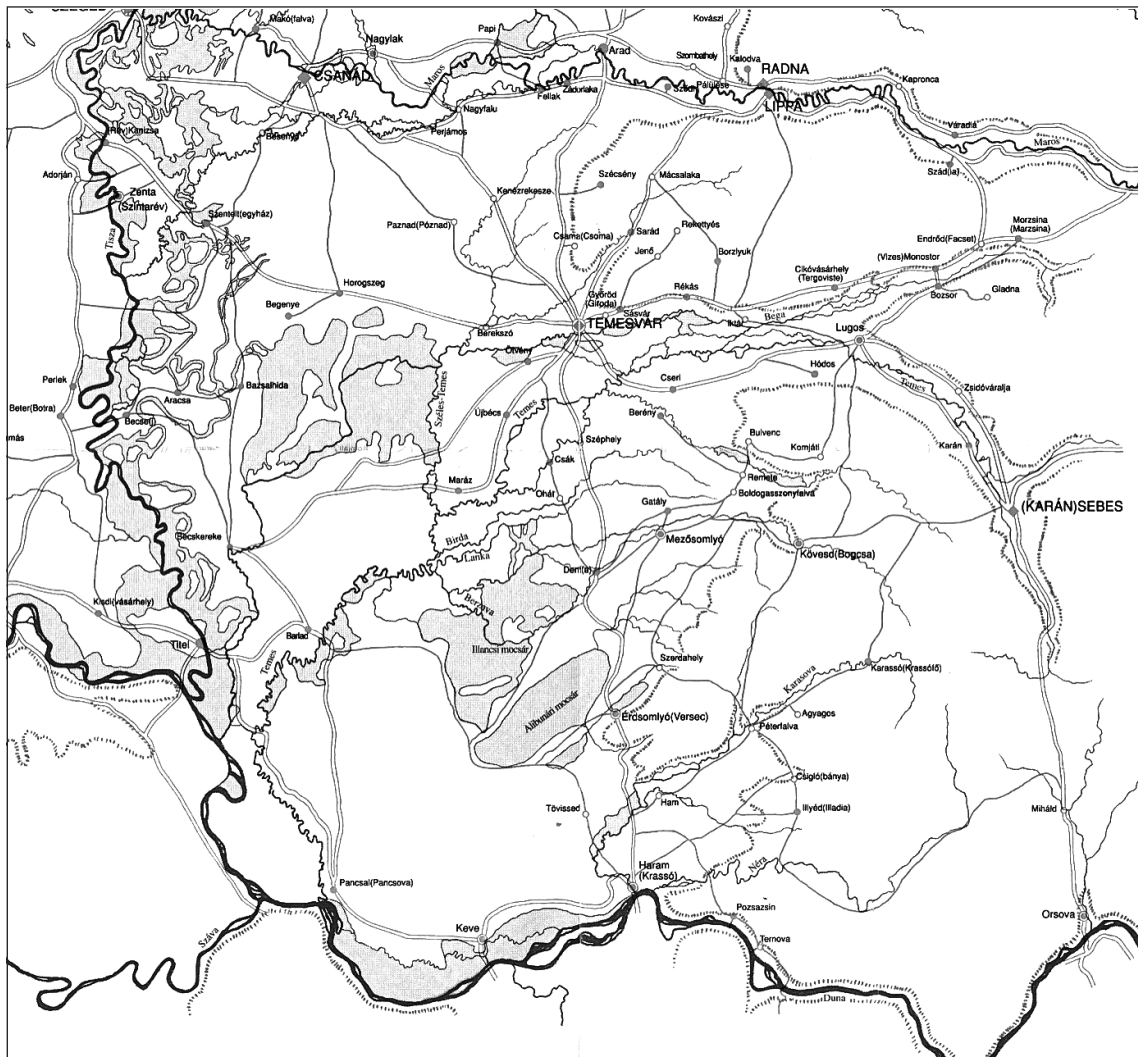
A régióban nincsenek kiemelkedően fontos kereskedő- és bányavárosok, nincsenek „latin” és német *hospesek*nek otthont nyújtó városok.

A fenti tények egyértelműen bizonyítják, hogy a középkori Magyar Királyság déli részének – beleértve a Duna–Tisza–Maros közt is – városfejlődése bizonyos mértékig eltért az általános országos mintától.

Vitathatatlan továbbá, hogy az oszmán előrenyomulás és az azt követő uralom új – korántsem pozitív – fejezetet nyitott a dél-magyarországi régió történetében, ahol a 18. századi Habsburg berendezkedés telepítési politikája további jelentős etnikai változásokat okozott.

A vizsgált terület legjelentősebb városai: Temesvár (33), Lippa (28), Csanád (27) és (Karán)Sebes (24) voltak.

A Duna–Tisza–Maros köz egyetlen királyi szabad városa Lippa volt (1529–1551/52), az is a Mohács utáni időszakban és meglehetősen különleges körülmények között nyerte el ezt a rangot.

Városok és központi helyek a Duna–Tisza–Maros közben a késő középkorban.
 (Tervezte: Kubinyi András. Szerkesztette és rajzolta: Kratochwill Mátyás. Kubinyi,
 2000. Melléklet.)

IV. A LEGJELENTŐSEBB VÁROSOK

Temesvár

Temesvár az Alföld déli, délkeleti részén található. A Marostól délre, a Temes folyó egyik mellékágát képező, a középkorban szintén Temesnek nevezett Bega mellett alakult ki. Temesvár kezdetektől fogva vármege, a 12. században kialakult Temes megye központja volt, és eredetileg ugyancsak itt székelt a temesi főesperes is. Ekkor még jelentéktelen helynek, egyszerű megyeszékhelynek számított, amelyet a Duna–Tisza–Maros közben számos település – például Csanád, Lippa, Keve is – messze megelőzött. Temesvár a 12. század közepén bukkan fel először az írott forrásokban: a szicíliai arab földrajztudós, Idríszi tett említést róla.

A város fejlődésében akkor következett be jelentős fordulat, amikor I. Károly 1315-ben ide helyezte a rezidenciáját. Temesvár azonban királyi székhelyként nem rendelkezett előnyös földrajzi fekvéssel, ezért Károly és udvara 1323-ban, az utolsó tartományúr legyőzése után, Visegrádra költözött. Ez hátrányosan érintette Temesvár további fejlődését.

Újabb változást az hozott, hogy I. Lajos a 14. század 60-as éveiben igen aktív balkáni politikát folytatott, ami jelentősen megnövelte Temesvár stratégiai fontosságát. Lajos 1365-ben elfoglalta a bulgáriai Vidint, s Magyarországhoz csatolta. A meghódított észak-bulgáriai területet kezdetben a Lackfiak igazgatták kapitányi címmel, ám 1366 őszén két, majd 1368-tól egy bán, Himfi Benedek joghatósága alatt Vidint és kerületét bánsággá szervezte Lajos. Nemcsak Vidin és a közelében levő bolgár várak, valamint a szörényi bánság egykori erősségei tartoztak a bolgár bán alá, hanem a bánsággal szomszédos, annak védelmet nyújtó magyarországi erősségek is, köztük Temesvár. A rövid életű bolgár bánság 1369-ben megszűnt. Ezt követően a király a bolgár bán megnövelt hatáskörét a temesi ispánra ruházta, aki így egyike lett az ország legfontosabb méltóságainak.

Az oklevelek *villa*, *oppidum* és *civitas* minősítéssel említik Temesvárt, amelynek egyetlen kiváltságlevele sem maradt fenn. Közvetett bizonyítékok alapján azonban tudjuk, hogy szombaton hetivásárt tartottak a városban, amelynek belső életét a bíró, illetve az esküdt polgárok alkotta tanács irányította. Az 1552 előtti időszakból mindössze egyetlen bíráját (Posztós Mihály), valamint két esküdt polgárát ismerjük név szerint, s csupán két olyan oklevél maradt fenn, amelyet a városi tanács adott ki. Temesvár jelentőségére az is fényt vet, hogy valószínűleg 1365-ben címeradományban részesült.

A Bega-parti városban a 14–15. század során – ha nem is mindig egyazon időszakban – legalább két önálló plébániatemplomot találunk. Az

egyik Szent György, a másik Szent Eligius oltalma alatt állt. Meglepő módon a középkori Magyarország egész területén ez volt az egyetlen olyan egyház, amelynek védőszentjéül Eliglust választották.²⁴ Az 1402. július 1-én kiállított oklevél arról tájékoztat, hogy Temesváron még más templomok is emelkedtek. A hivatkozott diploma által említett Szent Mihály egyházzal, valamint a Szűz Mária- és a Szent Margit-kápolnáról azonban nem maradt fenn több adat. A városban bizonyára két kolduló rendi kolostor állt: a domonkosoké Szent László oltalmát élvezte, ám a másik konvent rendi hovatartozásáról a források hallgatnak. Az utóbbit részben védőszentje (Szűz Mária), részben pedig azon tény alapján kapcsolja a kutatás a ferencesekhez, hogy I. Károly király nagyon kedvelte ezt a rendet.

Temesváron a 15. század elején két ispotály működött: a Szentlélek oltalma alá helyezett a városban belül, a Tízezer vitéz védelmét élvező pedig *extra oppidum Themeswar*, azaz valamelyik külvárosban. Az előbbi a temesvári polgárok alapították, az utóbbit pedig Ozorai Pipo temesi ispán özvegye, Borbála asszony létesítette. Alapításuk pontos idejét homály fedi. A 15. század 30-as éveinek elején valószínűleg egyesítették őket, tudniillik az ispotályok akkori *presbiter rector*-a, Szondi Benedek (*Benedictus Zondi*) ennek az aktusnak a megerősítését akarta elérni a pápánál.

Temesvár fejlődését a nikápolyi csata (1396) akasztotta el, mivel azt követően a térségben állandósultak az oszmán betörések. A város végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiinduló pontja. Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta az itt székelő temesi ispán és alispán tevékenysége. A városi önkormányzat szempontjából különösen hátrányos volt, hogy a 14. század harmadik harmadában a bolgár bánssággal kapcsolatos fejlemények, majd a század végétől a török fenyegetés miatt a korábbiakhoz képest számottevő módon megnőtt a temesi ispán hatásköre. Ezt ugyan Zsigmond Ozorai Pipo halála (1426) után igyekezett korlátozni, ám 1441-ben ismét megvalósult a délkeleti országrész egységes kormányzása. Ekkor került tudniillik Hunyadi János és Újlaki Miklós a temesi végek élére. 1478 óta ugyancsak Temesvár szolgált az Alsó-részek főkapitányának rezidenciájául.

Fontos továbbá, hogy II. Ulászló 1498. évi decretumának 34. cikke szerint Temesvár főharmincadhely volt, s a 15. századi adatok szerint sókamara is működött a Bega-parti városban. A temesvári kézműveseket illetően az ácsokról és az ötvösökről tételezhetjük fel, hogy céhbe tömörültek. Erre a temesvári királyi uradalom 1372. évi számadásának adatai, illetve az okleveles anyag információi alapján lehet következtetni.

A Temesvárra vonatkozó írott források között az oklevelek a legjelentősebbek. Ez az anyag azonban rendkívül szórt és igen hézagos. Mindezek

²⁴ Petrovics, 2003.

ellenére a gazdasági életre és a gazdálkodásra vonatkozóan csakis az oklevelektől várhatunk tájékoztatást, hiszen az 1554. évi defter anyaga, amely alapvető fontosságú információkkal szolgálhatna, ma még magyarul hozzáférhetetlen. Az 1552 előtti időszak forrásaiban a következő foglalkozásokra vonatkozóan maradtak fenn adatok: posztós, szíjgyártó, diák, nyerges, szűcs, mészáros, varga. A kézműipar differenciáltsági fokára azonban nem lehet következtetni.

Az oklevelek Temesvár polgárainak kereskedelmi tevékenységéről is beszámolnak, akik főleg posztóval és marhával üzleteltek. Ennek során nyugati irányban megfordultak Veszprém és Fejér megyékben, keleten pedig eljutottak Nagyszébenig, amelynek polgárai komoly vetélytársat láttak bennük.²⁵

A szórt okleveles anyag arról tájékoztat, hogy vagyonos polgárokkal Temesváron is találkozunk. A rendelkezésre álló adatok közül az első kettő viszonylag szerény értékekkel kapcsolatos. Egy 1361. évi oklevélből arról értesülünk, hogy Mihály fia Bálint és Somlyóinak mondott Vehul temesvári polgárok csak 50 forint kifizetése ellenében kapták vissza javaikat Himfi Benedektől, akinek Akasztó nevű Fejér megyei birtokán vámot voltak kötelesek fizetni. Sajnos az oklevél arról hallgat, hogy a szóban forgó temesvári polgárok, akik kereskedők voltak, milyen árukkal üzleteltek. Azt azonban cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a temesváriak ekkor csak részleges vámentességgel rendelkeztek.²⁶ A másik, 1451-ben keletkezett oklevél arról tudósít, hogy János deák temesvári polgárnak a Krassó megyei Székás birtokon 20 aranyforintért elzálogosítottak 5 jobbágytelket.²⁷ Ötvenszer nagyobb, vagyis 1000 forint, volt az értéke annak a hátszegi kerületben (*in districtu de Hathzag*) fekvő két birtoknak, Kis- és Nagy Palának, amelyeket Posztós Mihály temesvári bíró fia, Benedek adott el a malomvízi Kendefieknek 1430-ban.²⁸ Az igazán meghökkenítő nagyságú érték azonban egy 1507-ben kelt oklevélben bukkan fel. Ebből kiderül, hogy Mészáros László temesvári polgár (*circumspectus Ladislaus Mezaros civis oppidi Themeswariensis*) Temes megye törvényszékén beperelte Harazth-i Ferencet, mégpedig 32 000 (!) aranyforint erejéig. Az oklevél a per kiváltó okáról, sajnos, hallgat. Annyit azért még megtudunk a diplomából, hogy II. Ulászló megparancsolta: a pert, mivel annak „*cognitio*”-ja meghaladja a megye illetékességét, tegyék át a királyi kúriába.²⁹

A fenti esetekben csupán Posztós Mihály és Mészáros László neve utal egyértelműen foglalkozásra; az előbbi posztókészítéssel vagy posztó

25 Petrovics, 2008a 65–68., 111.

26 Petrovics, 2008a 65–68.

27 Petrovics, 2008b 51.

28 Petrovics, 2008b 51., 60.

29 Petrovics, 2008b 51.

kereskedelemmel, míg az utóbbi marhakereskedelemmel foglalkozott. Az alapvetően műveltségre vonatkozó *litteratus* (deák) kifejezés problémásabb, hiszen az oklevélből az nem derül ki, hogy János deák megélhetésében milyen szerepet játszott az értelmiségi tevékenység.³⁰

A gazdag polgárok között külön említést érdemel Temesvári Bodó Mihály, akinek 1510-ben kelt testamentuma roppant fontos információkat őrzött meg a szóban forgó személy tekintélyes vagyonáról és rokoni kapcsolatairól. Az említett végrendelet egyben arra nézve is bizonyítékkal szolgál, hogy Temesvári Bodó Mihály élete jelentős részét nem temesvári, hanem pesti polgárként élte le.³¹ Ugyancsak a gazdagabb polgárok közé tartozott Temesvári Márton, aki 1512-ben már nem Temesváron, hanem Pesten élt, ahol esküdt polgárként tűnt fel.³² Temesvári Bodó Mihály és Temesvári Márton életútja azt bizonyítja, hogy a meggazdagodott temesvári polgárok – a szegediekhez hasonlóan – előszeretettel költöztek Pestre. Ez a pesti polgárság gazdasági tevékenységének jellegéből, illetve etnikumának magyar voltából adódóan teljes mértékig érthető.

Temesvár utcáiról sem az oklevelek, sem az elbeszélő források nem tesznek említést, azokról csupán a 16. század második felében keletkezett defterek tájékoztatnak. Ezekben Temesvár 15 – részben magában a városban, részben a külvárosokban található – utcája szerepel, ám közülük mindössze nyolcnak sikerült eddig megfejteni a nevét. Ezek a következők: Halász, Nagy, Piac, Zajti (?), Kapu, Monostor, Szent Erzsébet, Tessőd. Az utcák neve között csupán egy olyan található, ami kimondottan foglalkozásra (Halász) utal, egy pedig az árucserével (Piac) hozható kapcsolatba.³³

A lakosság nagyságára szintén az oszmán kútfők segítségével lehet következtetni, ami az 1554. évi defter szerint 4000 körül mozgott. Kiderül belőle továbbá, hogy még eleste után két évvel is a magyarok alkották a többséget a városban. A várból, a tulajdonképpeni városból, illetve a két külvárosból (Nagy- és Kis Palánk) álló Temesvár centralitási pontjainak száma 33.³⁴

30 A *litteratus* szó foglalkozásnévként való értelmezésének problémás voltára ld. Gulyás, 2014–2015. 139.

31 Petrovics, 2008b 50.

32 Petrovics, 2008b 49.

33 Petrovics, 2008a 38–39.; Hóvári, 1992. 744–745.

34 Temesvárra ld. Csánki, 1890–1913. II. 21–22.; Kopeczny, 2013a; Kopeczny, 2013b.; Petrovics, 1999.; Petrovics, 2005. 135–136., 148–156.; Petrovics, 2008a; Petrovics, 2008b; Petrovics, 2009a 79–87.; Petrovics, 2016; Petrovics, 2017. 70–71., 83–85.; Petrovics, 2019b; Petrovics, 2019c; Petrovics, 2020. 6–13.

Lippa

Lippa a középkorban nem pusztán a Maros-völgy alsó szakaszának, hanem a Duna–Tisza–Maros köznek is meghatározó fontosságú városa volt. A település a Maros bal partján alakult ki, ott, ahol a folyó az Alföldre ér. A középkorban Arad megyéhez tartozó Lippa csak a 14. század elején tűnik fel az írott forrásokban, Árpád-kori történetét homály fedi. Kétségtelen azonban, hogy a Maros partján kialakult, kedvező földrajzi adottságokkal és fekvéssel rendelkező Lippa már 1301-et megelőzően is virágzó település volt, amelynek életében a Maros vízi útja, valamint az Erdélyből érkező só kiemelkedő szerepet játszott. A pápai tizedlajstrom 1333 és 1335 között keletkezett bejegyzései szerint Arad megyében Lippa fizette a legmagasabb összeget, ami éves átlagban 266 báni dénárba rúgott. Ez az adat egyértelműen bizonyítja, hogy Lippa, fejlettségét tekintve, messze kimagaslott Arad megye települései közül, még akkor is, ha ismereteink nem teljesek, hiszen a tizedlajstromban nem szerepel Arad város és az aradi prépostság birtokainak csoportja.

Lippát a 14. század elején azzal összefüggésben említik az írott kútfők, hogy az 1315–17 közötti időszakban többször tartózkodott itt I. Károly király. Az 1317 és 1333 közötti periódusban nem találunk Lippával kapcsolatos információt az oklevelekben, viszont a 14. századi krónikakompozíció megörökítette annak emlékét, hogy I. Károly király 1325-ben ferences kolostort alapított a Maros-parti városban nagybátyja, Toulouse-i Szent Lajos tiszteletére. Ezt követően a 14. század végétől szaporodnak meg a Lippára vonatkozó adatok, igaz a források eloszlása továbbra is meglehetősen egyenetlen. A kútfőkből kiderül, hogy Lippa városa és – bizonyára Hunyadi János által emelt – vára szoros függésben volt a Maros jobb partján emelkedő Solymos várától, amely 1315 után királyi várként, s Arad megye legfontosabb erősségéként az aradi ispánság tartozéka lett.

Lippa a 14. században valószínűleg végig a király kezén volt, azonban az uralkodók a 15. században, valamint a 16. elején, többször eladományozták, illetve zálogba adták. Birtokosai között találjuk – többek között – Hunyadi Jánost és feleségét, Szilágyi Erzsébetet, Szilágyi Mihályt, Brandisi Giskra János főkapitányt, Dengelegi Pongrác Jánost, Lendvai Bánffy Miklóst és testvérét, Jakabot, továbbá Hunyadi Mátyást és fiát, Corvin Jánost. Corvin halála után, özvegyének, Frangepán Beatrixnak a kezével Brandenburgi György szerezte meg Lippa várát és városát. 1514-ben, bár a város bírása segítséget kért Szapolyai János erdélyi vajdától, Dózsa György hadai könnyedén bevették Lippát és Solymos várát. Dózsa leverése után Szapolyai János foglalta el a települést, s a várat csak 1516. június 6-án adta vissza Brandenburgi György örgrófnak. Tőle Perényi Imre nádorhoz, majd ismét Szapolyai Jánoshoz került Lippa vára, s való-

színűleg maga a város is. A fenti helyzetnek megfelelően Lippa hol *civitas*, hol pedig *oppidum* minősítéssel szerepel az oklevelekben, polgárai pedig a *cives* megjelöléssel bukkannak fel.

Ami az egyházi viszonyokat illeti, a Szent István király oltalma alatt álló gazdag plébánia mellett a különböző szerzetesrendek is megtalálhatók Lippán: a konventuális ferencesek és az ágostonos remeték kolostorral rendelkeztek a városban, ahol beginaház és ispotály is működött. Szapolyai János Lengyelországba menekülésekor leghűségesebb kapitányára, Radics Bosicsra (Radič Bošić) bízta Lippát, aki 1528-ban sikeresen védelmezte azt Perényi Péter, Maylád István és Török Bálint támadásaival szemben. Lengyelországból való visszatérte után, 1528 novemberének végén már Lippán találjuk Szapolyait, aki 1529. július 29-én kiadott kiváltáslevelében a királyi szabad városok közé emelte Lippát, Buda jogát adományozva a településnek. Lippa ezt kedvező földrajzi fekvésének, addig elért fejlettségi szintjének, polgárai Szapolyai János iránti hűségének, leginkább azonban annak köszönhette, hogy a mohácsi csata után az ország keleti felébe szorult János királynak is megfelelő székhelyre volt szüksége. Ez a körülmény, kétségtelen, felértékelte a Maros-völgy kulcsának számító Lippa helyzetét, amely összekötő kapcsot jelentett Erdély és a Magyar Királyság attól nyugatra eső részei között. Szapolyai számára az is fontos szempont volt továbbá, hogy Lippáról viszonylag könnyen érintkezésbe léphetett az előrenyomuló törökökkel. Szulejmán szultán Buda elfoglalása (1541. augusztus 29.) után Lippát jelölte ki Izabella királyné és János Zsigmond székhelyéül.

Lippa polgárai nem sokáig élvezhették a királyi szabad városi rang nyújtotta előnyöket, ugyanis Szokollu Mehmed beglerbég csapatai 1551 októberének elején elfoglalták a várost. Ekkor még csak ideiglenesen került török kézre Lippa, tudniillik 1551. november 28-án a török őrség feladta a várat és a várost. Temesvár 1552. július 27-én történt elvesztése után azonban véglegesen megpecsételődött Lippa sorsa: a Bernardo de Aldana várkapitány, valamint a német és spanyol védői által július 28-án elhagyott várost és várat 1552. július 30-án birtokba vették a török csapatok.

Lippa városának élén a bíró (*iudex*) és a 12 esküdt polgár (*iurati cives*) alkotta tanács állt. Az 1526 előtti időszakból a város 5 bíróját ismerjük név szerint: Simon szűcsöt (Simon pellifex, 1455), Nagy Ambrust (Ambrosius Magnus, 1482), Vad Tamást (Thomas Wadh, 1514), Kovács Pétert (Petrus Kowach, Petrus Faber, 1516/1520) és Lukácsy Mátyást (Matthias Lwkachy, 1525). A város török kézre kerülése előtti periódusból még két bírót említenek név szerint az oklevelek: az egyik, Dancsák János, 1531-ben, a másik, Szabó István, 1544-ben bukkannak fel. A magyarországi gyakorlatnak megfelelően a város bíróját évente választották, mégpedig Szent György napján (április 24.). Arra vonatkozóan, hogy a bírót a város földesura je-

lölte volna ki, jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn adat. A bírák nevének vizsgálata alapján valószínűsíthető, hogy a város vezetői a magyarok közül kerültek ki, jöllehet Lippán és környékén már a 14. század végén szép számban éltek szlávok, különösen bolgárok és szerbek, de nem zárható ki a románok jelenléte sem. Lippának az 1526 előtti évekből ismert öt bírása közül kettő esetében tételezhető fel a kézműves származás: Simon szűcs (1455) és Petrus Faber/Petrus Kowach (1516, 1520) esetében.

Kétségtelen, hogy az esküdt polgárok száma a 15. század közepén 12 volt, hiszen ezt egy 1455-ben keletkezett oklevél egyértelműen bizonyítja. Az 1455 előtti időszakból erre vonatkozó adat nem maradt fenn, de valószínűsíthető, hogy az esküdtek száma már a 14. században 12 volt. Nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a késő középkorban megváltozott volna a városi tanács fenti összetétele, tudniillik a 16. század elejéről négy oklevél is fennmaradt, amelyek ebben a tekintetben perdöntő fontosságú információval szolgálnak. Ezek a diplomák a következő időpontokban keletkeztek: egy 1514. március 24-én, kettő 1520. december 24-én, egy 1525. december 24-én. Mind a négy oklevél név szerint megnevezi a város bíráját, illetve az esküdt polgárokat, s az 1514. évi diploma kivételével valamennyi okmány 12 esküdt polgárt sorol fel. Annak okát, hogy az 1514. évi oklevélben miért „csak” 11 esküdt szerepel, nem tudjuk megadni.

Lippa városának vezetését egy szűk társadalmi csoport tartotta a kezében, s a bírói tisztség kisajátítására is történtek kísérletek. 1516-ban és 1520-ban minden bizonnyal ugyanaz a személy, Petrus Kowach/Petrus faber volt a bíró, s az 1514-ben szereplő esküdt polgárok közül ötöt (Gaspar Aurifaber, Paulus Kalmar, Georgius Doka, Franciscus Lesy és Emericus Ollipar) 1520-ban is ott találunk a városi tanácsban. Az 1525. évi tanács tagjai között három olyan személyre akadunk, akik 1520-ban is esküdt polgárok voltak: Franciscus Lesy, Johannes Danchak és Nicolaus Zabo. Roppant valószínű továbbá, hogy az 1525-ben az esküdtek között szereplő Petrus faber azonos azzal a személlyel, aki 1516-ban és 1520-ban bíróként irányította Lippát. A bírók, illetve az esküdtek neve alapján az is kiderül, hogy Lippa városának vezetésében igen nagy szerepet játszottak a kézművesek. A Mohács előtti időszakban 1455-ben (Simon pellifex), 1516-ban (Petrus Kowach), valamint 1520-ban (Petrus faber) állt biztosan kézműves származású bíró Lippa élén. A város török kézre kerülése előtti években még egy alkalommal, 1544-ben találunk kézművest (Stefanus Zabo) Lippa bírói székén, vagyis a hét név szerint ismert *iudex* közül három a kézművesek közül került ki. Míg az esküdt polgárok között 1514-ben négy személy, vagyis a tanács hozzávetőleg egyharmada volt kézműves illetve kereskedő (1 ötvös, 1 szíjgyártó, 1 kalmár, 1 olajütő), addig az 1520. évi előljárásnak már csaknem a felét tették ki a kézművesek és a kereskedők, hiszen 2 kovács – közülük az egyik bíró –, 1 kalmár, 1 ötvös,

1 olajütő és 1 szabó található közöttük. 1525-ben szintén magas a kézművesek aránya a tanácson belül, tudniillik 4 iparos (1 kovács, 1 szíjgyártó, 1 szabó, 1 csiszár) és egy kereskedő mutatható ki az előjáróságban.

A fentebb vizsgált okleveleket a lippai bíró és az esküdt polgárok bocsátották ki, s mivel azokat bizonyos ingatlanok adásvétele tárgyában állította ki a városi tanács, ezért bennük több – egészen pontosan 18 – lippai polgár nyomára akadunk.

A szóban forgó kútfők számos fontos információt tartalmaznak a lippai polgárok gazdasági tevékenységével kapcsolatosan is. Az 1514. évi diploma egy, a Maroson levő, 50 forintot érő, malom, míg az 1520. évi oklevelek egy-egy ház vásárlásáról tudósítanak. Az egyik ház a Szent Lajos hitvalló utcában állt, amit 60 forintért vásárolt meg Kalmár Miklós, a másikat a város piacterén levőnek mondja az oklevél, amely még azt is közli, hogy a Tóbiás (Thobias) pap által eladott házrészét Sebesy János vette meg 77 forintért. A malom, illetve a házak eladásakor azok szomszédjait is megnevezik az okmányok, amelyek révén egyértelműen kiderül: Lippa gazdasági életében igen jelentős szerepet játszottak a Maroson működő malmok, valamint a város területén levő kertek. További fontos adalékkal szolgál az 1525. évi oklevél, amely arról tájékoztat, hogy Kalmár Miklós lippai polgár 88 forintért vásárolt egy szőlőt a Vashegyen. A szóban forgó Vashegy fekvését nem ismerjük, de abból a helyzetből kiindulva, hogy a nevezetes szőlőtermelő vidéknek számító Makra-hegy a Maros jobb partján, éppen Lippával átellenben található, kézenfekvőnek tűnik Vashegyet itt keresni. Minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük: számos lippai polgár rendelkezett szőlőparcellával a Makra-hegyen, s kapcsolódott be a borkereskedelembe. A fenti oklevelek még egy szempontból minősülnek igen hasznosnak: további iparosneveket tartalmaznak, hiszen szerepel bennük két Mázsás, egy Molnár, valamint egy Pajzsgyártó nevű személy. Az 1525-ben felbukkanó Mattheus Darabos-ról, illetve Johannes Gerke-ről kellő mennyiségű információ hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy lippai polgárok voltak-e.

Lippa, amelynek középkori, valamint 17. századi kútfők alapján csaknem tíz utcáját ismerjük név szerint (Temesvár más néven Monostor utca, Ábrahám deák utcája és Solymos utca, Hosszú-, Német-, Rác utca, Város-, Darabos- és Híd utca) a késő középkorban is Arad megye egyik legjelentősebb városa volt. Már a 14–15. században sókamara, kamaraispánság, valamint pénzverőház működött itt, s a település fejlett kézműiparral rendelkezett. A 14–16. század eleje között keletkezett oklevelek ötvöst, asztalost, szabót, mészárosot, kocsi-, íj- és szíjgyártót, molnárt, olajütőt, szűcsöt, kovácsot említenek. Céhekre a 16. század közepén történik hivatkozás, meglétük azonban korábbi időszakban is feltételezhető. Szent István (augusztus 20.) táján tartott országos vásárát 1475-ben említi oklevél,

de – természetesen – hetipiacot is tartottak a városban. Lippa centralitási pontjainak száma 28, ami alapján a Kubinyi András által kidolgozott osztályozási rendszerben a harmadik kategóriát alkotó kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok közé sorolható.³⁵

Csanád

Csanád (ma: Cenad, Románia) Marosváron (*Urbs Morisena*), Ajtony egykori szállásterülete központjának a helyén jött létre. Az Ajtony uraló vidék hatalmas kiterjedésű volt, hiszen a Körösöktől egészen az Al-Dunáig húzódott, nyugaton a Tisza, keleten pedig az Erdélyi Középhegység határolta. Bár Ajtony szállásterületének pontos körülírása sem könnyű feladat – hiszen a nagyobbik Gellért-legendával ellentétben Anonymus a Körösök helyett a Maros folyót jelölte meg a szóban forgó terület északi határaként – több problémát vet fel magának Ajtonynak a származása. A legvalószínűbb, hogy személye a Gyulák törzséhez köthető, viszont Anonymus Galád bodonyi (ma: Vidin, Bulgária) bolgár vezér ivadékának mondta. A román történetírás pedig – tegyük hozzá: a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott módon – egy korai román államalakulat fejét látja még ma is benne.

Egyértelműen állítható viszont, hogy a dúsgazdag Ajtony Bodonyban (ma Vidin, Bulgária) vette fel a keresztséget, mégpedig a görög rítus szerint, és székhelyén, Marosvárott a bazilita szerzeteseknek kolostort emeltetett, amely Keresztelő Szent János oltalma alatt állt. (A görög szerzeteseket Csanád később a közeli Oroszlámosra (ma Banatsko Arandjelovo, Szerbia) telepítette, és Szent György tiszteletére monostort alapított a számukra.) Mivel Ajtony a Maroson leúsztatott királyi sőt rendszeresen megvámolta, és számos alkalommal szembefordult az ország királyával, István végül hadat küldött ellene. A királyi sereget minden bizonytalansággal Doboka fia: Csanád vezette. Jóllehet más időpontok is felmerültek, a legvalószínűbb, hogy Csanád 1028 táján győzte le Ajtonyt. A fegyveres összecsapásra Oroszlámos, illetve Nagyösz (ma: Tomnatic, Románia) közelében került sor. Ezt követően a lázadó főúr szállásterületének nagyobb részét az uralkodó kisajátította – s ezen hamarosan létrehozta a csanádi püspökséget, valamint az ugyanilyen nevű királyi vármegyét –, kisebb részét viszont átengedte Ajtony famíliájának. Ezeket a jószágokat később is az Ajtonytól származó és ugyancsak Ajtonynak nevezett nemzetséghez (*genus*) tartozó családok kezén találjuk.

³⁵ Györffy, 1963–1998. I. 180–181.; Csánki, 1890–1913. I. 764–765.; Szántó, 1971. 50–54.: Kubinyi, 2000. 75.; Petrovics, 2005. 138.; Petrovics, 2009b.; Magina, 2011.; Magina, 2021.; Lakatos, 2019. 420–424.

Csanád városa – Lippához hasonlóan – a Maros bal partján alakult ki, s egyházi székhelyként, valamint a világi hatalom egyik helyi központjaként már a 11. század harmincas éveitől fontos igazgatási szerepet töltött be a Magyar Királyság életében. Itt található a királyi-, majd később a nemesi megye központja, és ugyancsak ebben a városban székelt a nagy kiterjedésű csanádi egyházmegye püspöke. Némi túlzással még azt is mondhatjuk: Csanád a 11. században, egy rövid ideig, királyi székhely is volt. Aba Sámuel tudniillik, akit az Orseoló Péter ellen fellázadt magyar előkelők 1041-ben királlyá választottak, 1044-ben itt töltötte a nagyböjtöt.

Csanádon, mivel jelentős egyházi központ volt, székes- és társaskáptalan is működött, az előbbi Szent György, az utóbbi a Szent Üdvözítő oltalmát élvezte. Mindkettő a várban állott, akárcsak a székesegyház, amelyet az évszázadok során többször is újjáépítettek. Csanád tehát, elsősorban székeskáptalanja révén, jelentős hiteleshelynek számított. Sajnos, nem maradt fenn olyan adat, amely felvilágosítást nyújtana a káptalanokban tevékenykedő kanonokok számáról. Figyelembe véve az országos helyzetet, arra gondolhatunk, hogy a csanádi székeskáptalanban 12, míg a társaskáptalanban 6 kanonok élhetett. Ez pedig azt jelenti, hogy egyik egyházi intézmény sem tartozott a Magyar Királyság legnagyobb és leggazdagabb káptalanjai közé. (Az összehasonlítás kedvéért álljon itt néhány adat: a késő középkorban az esztergomi és a pécsi székeskáptalanban 40–40, az egriben 34, a zágrábiban 32, a váradiban 24, az erdélyi püspökség gyulafehérvári székeskáptalanjában pedig 27 kanonok élt.) A földrajzi közelség okán a csanádi kanonokok között több Szegedről elszármazott személyt találunk. A város egyházi intézményei közül említést érdemel még a Boldogságos Szűz oltalmát élvező bencés kolostor is. Ezt Szent Gellért monostorának is nevezték, mivel ő alapította, s még életében kikötötte: holttestét itt temessék el. Ez be is következett, de hamvai csak 1345-ig pihentek itt. Akkor tudniillik I. Károly felesége, Erzsébet királyné óhajának megfelelően átkerültek a díszesen restaurált székesegyházba. Erzsébet királyné mély tisztelettel viseltetett Gellért emléke iránt, s neki köszönhető, hogy a csanádi székesegyházat gyakorlatilag újjáépítették a 14. század első felében.

Az egyházi intézményeket taglalva feltétlen említést érdemel, hogy Csanádon a késő középkorban két plébániatemplomot találunk: az egyik a Szent-Lélek, a másik Szent Erzsébet oltalma alatt állt. Mindkettő a városban emelkedett. Helyük régészetileg máig azonosíthatatlan, s az írott forrásokban is csak elvétve találkozunk velük. Az utóbbiról annyit azért lehet tudni, hogy 1399. november 19-én, Erzsébet napján szentelték föl, s nem sokkal később IX. Bonifác pápa búcsút engedélyezett a templomot felkeresőknek. A város szegényeit ispotályban gondozták, amelynek alapítása a 15. század első felében vagy Marcali László püspökhöz vagy vikáriusához,

László választott püspökhöz köthető. Az ispotályt Szent Erzsébetről nevezték el, bár kápolnája Katalin, Erzsébet és Dorottya nevét viselte.

Csanádnak szombati napon tartott hetivására ismert, viszont sokadalomra, azaz évi vásárra nem maradt fenn adat. A város gazdasági szerepét az itt létrehozott sókamara tovább növelte. Csanádot az oklevelek *civitasként* említik, ami teljes mértékig érthető, hiszen püspöki székhelyről van szó, amelyet a 15. század második felében a fenyegető török veszély miatt ráadásul sánccal, árokkal és falakkal erősítettek meg. Ebben jelentős szerepet játszott Hangácsi Albert püspök, aki nemcsak a székesegyház és a főpapi palotát magába foglaló püspökvárat tette biztonságosabbá, hanem azt is igyekezett elérni, hogy a város földesura, a székeskáptalan is hozzájáruljon Csanád megerősítéséhez. Csanád polgárai a *civis*, előljárói pedig a *iudex* megjelöléssel bukkannak fel. Az utóbbiak közül hármat név szerint is ismerünk: 1417: István, 1440: Kis András, 1456: Kalmár Gál állt a város élén. A város földesura a székeskáptalan volt, így széleskörű autonómia nem alakulhatott ki Csanádon, amelynek fejlődését az oszmánok előrenyomulása akasztotta el már a 15. században. A város utcáinak nevééről és számáról, valamint lakosságának nagyságáról a fennmaradt keresztény források kézzelfogható információt nem tartalmaznak. A török kútfők, pontosabban az 1567. és 1579. évi defter alapján annyi szögezhető le, hogy a fenti években 80 család élt Csanádon, amelyet 1552-ben foglaltak el véglegesen az oszmánok, majd egy szandzsák székhelyévé tették. A személynevek alapján úgy fest, hogy 1567-ben a lakosság többségét még a magyarok alkották, 1579-re azonban már komoly változás következett be. A defter szerint Csanád ebben az évben már két, egy magyar és egy szerb városrészből állt. Az előbbiben 57, az utóbbiban 23 család élt. A középkori várost 1241-ben a tatárok, 1514-ben Dózsa keresztesei dúlták fel; Szent György oltalma alatt álló székesegyházát pedig Török Bálint rabolta ki a mohácsi csata utáni zavaros években. A város végleges pusztulása a török hódoltság időszakában következett be. Egykori várát az 1699. évi karlócai béke értelmében lerombolták. Ennek helyén épült fel a 19. század második felében a római katolikus templom, amely előtt a csanádi egyházmegye első püspökének, Gellértnek a szobra áll. A templom belsejében látható az a kőkoporsó, amelyben egyesek szerint az 1046-ban vértanúhalált halt Gellértet, mások szerint viszont IV. (Kun) László királyt helyezték örök nyugalomra.

Csanád centralitási pontjainak száma 27, ami alapján a Kubinyi András által kidolgozott kategorizálási rendszerben a harmadik csoportba sorolható, ahová a kisebb városok, valamint jelentős funkciót betöltő mezővárosok tartoznak.³⁶

36 Borovszky, 1896–1897. II. 72–103.; Csánki, 1890–1913. I. 691.; Györffy, 1963–1998. I. 850–853.; Kubinyi, 2000. 64.; Petrovics, 2005. 138.; Petrovics, 2019a.

Karánsebes

Karánsebes (ma Caransebeș, Románia), a régió negyedik jelentős városa a Temes folyó völgyében a Temes és a Sebes folyók találkozásánál alakult ki. A Temesvártól délkeletre fekvő Karánsebes fontos útvonalak metszéspontjában jött létre. Itt keresztezték egymást ugyanis azok az utak, amelyeken Lugoson át Temesvárra, az erdélyi Vaskapun át Hátszegre, majd onnan Hunyadra, illetve a Porta Orientalis hágóján át az Al-Duna vidékére lehetett eljutni. Karánsebes fejlődésében komoly szerepet játszott az itteni folyami átkelőhely is, továbbá az a körülmény, hogy a település Orsovától és Temesvártól nagyjából azonos távolságra, hozzávetőleg 100 km-re feküdt. Bár a középkorból nem ismeretes erre vonatkozó adat, Izabella királyné 1557. évi oklevele alapján joggal merült fel a gyanú, hogy Karánsebesen már a korábbi időszakban is lehetett kereskedelmi lerakat. Tény továbbá, hogy a városban már a 15. század során külföldi, elsősorban török kereskedők bukkantak fel. II. Ulászló király „*Decretum minus*”-nak nevezett, 1498. június 2-án kiadott törvénye szerint Karánsebesen fiókharmincad működött. A város gazdasági fejlődéséhez az itteni sólerakat is számottevő módon hozzájárult, akárcsak az a körülmény, hogy Karánsebes tizedkörzet központja volt. A gazdasági jellegű tényezőkön kívül említést érdemel, hogy Karánsebes igazgatási feladatokat is ellátott. Itt volt ugyanis az egyik román kerület (*districtus*) központja, s itt tartotta ítélszékét a szörényi bán.

Karánsebes városiasodottságát az is szemléletesen bizonyítja, hogy a településen obszerváns ferences kolostor működött, s egy 1498-ban Buda előljárósága által kiadott oklevél szerint polgárai a késő középkorban a budai jog szerint éltek. Karánsebest a bíró – akit a 16. században már főbíróknak is neveztek – vezette tanács irányította, amelyben hat esküdt polgár segítette a város első emberének munkáját. Az 1456 és 1544 közötti időszakból 14 városi kiadvány őrződött meg. Ez meglehetősen nagy szám, főleg ha arra gondolunk, hogy Temesvár esetében a Mohács előtti periódusból mindössze két ilyen oklevél ismert. A fennmaradt kiadványok alapján különösebb nehézség nélkül rekonstruálható a város vezetősége, tudniillik az oklevelek a bíró mellett csaknem minden esetben név szerint felsorolják az összes esküdt polgárt is. Mivel a városban alapvetően magyarok és románok éltek, a városi tanács tagjai is közülük kerültek ki. Mind a bírók, mind az esküdtek között találunk magyarokat és románokat, akik részben polgárok (kézművesek, illetve egy kereskedő), részben pedig nemesek voltak. Sajnos, az nem dönthető el minden esetben, hogy a városi tanácsban pontosan hány nemes foglalt helyet egy adott időpontban. Az viszont kétségtelen – és egyben ez az itteni városi társadalom

egyik sajátos vonása –, hogy Karánsebesen nagy számban éltek nemesek a középkorban.

A fenyegető oszmán betörések miatt a 16. század elején a várost fallal vették körül. Ettől fogva, pontosabban 1515 után, Karánsebes rendszeresen a *civitas* megjelöléssel fordult elő a forrásokban. A városfal tehát bizonyára 1515 előtt épült, de először egy 1528-ban kelt oklevél tett említést róla. Karánsebes középkori várával kapcsolatosan, amely a déli végvárvonalon második, északabbra húzódó láncolatának egyik erőssége volt, eltérő nézetek olvashatók a szakirodalomban. Engel Pál szerint a szóban forgó erődítmény maradványai a Karánsebestől délkeletre eső Turnu Ruieni romjaival azonosak.³⁷ Mások ezt kétségbe vonták. Köztük a Hegyvidéki Bánság középkori történetének egyik legelismertebb szakembere, a régész Dumitru Țeicu, aki szerint Karánsebes középkori vára a mai város területén állt.³⁸

Karánsebes középkori történetének másik vitatott kérdése magának a városnak a létrejötte. Alapvetően arról van szó, hogy a város több román és magyar történész szerint Karán és Sebes összeolvadásából alakult volna ki. Az említett nézet képviselői Pesty Frigyes véleményéből indultak ki, s annak ellenére, hogy Ioachim Miloia már 1931-ben kimutatta ennek tarthatatlanságát, még később is voltak olyan kutatók, akik a fenti téves elképzelés hívéül szegődtek. Mára azonban általánosan elfogadottá vált Miloia álláspontja, miszerint a Karánsebes név első tagja valójában a Karánsebestől északnyugatra található, attól 17 km távolságra fekvő Karán/Kavarán (ma: Constanin Daicoviciu) nevű falura vonatkozik, s annak neve a többi Sebestől való megkülönböztetésül tapadt a Temes-parti városéhoz.³⁹

37 Engel, 1996b. 407.

38 Țeicu, 2009. 50–51., 98–99.

39 Pesty, 1877–1878. II. 115–133., 212–216., 253–257.; Csánki, 1890–1913. II. 21.; Miloia, 1931.; Feneșan, 1973.; Feneșan, 1977.; Bona, 1993.; Țeicu, 1998. 309–310.; Kubinyi, 2000. 8., 72., 83.; Boldea, 2002.; Lakatos, 2008.; Magina, 2009.; Țeicu, 2009. 50–51., 98–99.; Magina, L., 2019.; Lakatos, 2019. 364–367. A városban folytatott legfrissebb régészeti feltárásokra ld. Oța–Ardeț–Negrei, 2019.

Rövidítések és irodalomjegyzék

FCD

Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.

MNL OL DL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Mohács előtti Gyűjtemény

MVV

Magyarország vármegyéi és városai.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit *Emericus Szentpétery*. I–II. Bp. 1937–38.

VMO

Vatikáni magyar okirattár. (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia). Első sorozat. 1–4. Bp. 1885–1891.

Achim, 2000. =

Viorel Achim: Banatul în evul mediu. București, 2000.

Bácskai, 2002. =

Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.

Benkő–Demeter–Székely, 1997. =

Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön. Erdélyi Tudományos Füzetek 223. Kolozsvár 1997.

Boldea, 2002. =

Ligia Boldea: Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI. Origine, statut, studiu genealogic. Reșița, 2002.

Bona, 1993. =

Petru Bona: Biserica medievală din Caransebeș. Caransebeș, 1993.

Borovszky, 1896–1897. =

Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Bp. 1896–1897.

Csánki, 1890–1913. =

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913.

Engel, 1996a. =

Engel Pál: A temesvári és moldovai szandzsák törökkori települései (1554–1579). Dél-Alföldi Évszázadok 8. Szeged, 1996.

Engel, 1996b. =

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. Bp. 1996.

- Engel–Kubinyi–Kristó, 1998. =
Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526.
Bp. 1998.
- Érszegi, 1983. =
Érszegi Géza: Árpád-kori legendák és Intelmek. Bp. 1983.
- Feneşan, 1973. =
Costin Feneşan: Despre privilegiile Caransebeşului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Banatica, 2 (1973), 157–163.
- Feneşan, 1977 =
Costin Feneşan: Despre privilegiile Caransebeşului Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. *Annuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 20 (1977), 303–311.
- Gorka, 1916 =
Olgierd Gorka: Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Kraków, 1916. 1, 2–3, 43–45. A szóban forgó rész magyar fordítását ld. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő. Budapest, 1988, 72–76. (Borzákné Nacsza Mária fordítása). A részlet a Magyarország 1308-ban címet viseli. A városokról és mezővárosokról szóló rész a 74. oldalon található.
- Gulyás, 2014–2015 =
Gulyás László Szabolcs: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében.
I. Személynévadás és migráció. *Névtani Értesítő* 36 (2014) 43–62.,
II. Személynévadás és kézműipar, uo. 37 (2015) 137–156.
- Györffy, 1963–1998 =
Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998.
- Hóvári, 1992 =
Hóvári János: A török Temesvár. Élet és Tudomány 67 (1992) 47. sz. 744–745.
- Jelaš, 2017 =
Danijel Jelaš: Rekonstrukcija srednjovjekovne urbane mreže Vukovske županije na temelju analize centralnih funkcija. PhD thesis. Zágrábi Egyetem. 2018.
- Juhász, 1930–1947 =
Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története. I–VII. (1030–1608).
Makó 1930–1947.
- Juhász, 1941 =
Juhász Kálmán: A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030–1552). Makó 1941.
- Kopeczny, 2013a =
Kopeczny Zsuzsanna: A középkori Temesvár az utóbbi évek régészeti kutatásai tükrében. A szórvány emlékei. Szerk. *Kollár Tibor.* Bp., 2013. 218–230.
- Kopeczny, 2013b =
Kopeczny Zsuzsanna: Reședința regală medievală de la Timișoara. *Analele Banatului.* Serie nouă. XXI (2013) 211–232.
- Kosztá, 2000 =
Kosztá László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban.
A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. *Kollár Tibor.* Szeged 2000. 41–80.

- Kristó*, 1988 =
Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988.
- Kubinyi*, 2000 =
Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Dél-alföldi Évszázadok 14. Szeged 2000.
- Kubinyi*, 2005 =
Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. *Csukovits Enikő–Lengyel Tünde*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Bp. 9–36.
- Lakatos*, 2008 =
Lakatos Bálint: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. Urbs: Magyar Várostörténeti Évkönyv 3., 2008. 71–94.
- Lakatos*, 2019 =
Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek: Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526. Budapest. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.
- Lengyel*, 2003 =
Lengyel Tünde: A koraujkori mezővárosok kutatásának problémái Szlovákiában. Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk. *Vonyó József*. Tanulmányok Pécs történetéből 14. Pécs, 2003. 79–85.
- Magina*, 2009 =
Adrian Magina: Reconfirmarea privilegiilor Caransebeşului în anul 1597. Revista Arhivelor 2009 nr. 1. 99–105.
- Magina*, 2011 =
Magina, Adrian: Lipova at the beginning of the 17th century. Documentary contribution. Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan. Ed. Dumitru Ţiecu–Rudolf Gräf. Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011. 297–321.
- Magina*, 2015 =
Adrian Magina: From Swamp to Blessed Land: Transforming Medieval Landscape in the Banat. *Banatica* 25 (2015) 115–121.
- Magina*, 2019 =
Adrian Magina: Universitas valachorum: Privilege and community in the medieval Banat. Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society. Eds. *Suzana Miljan–Éva B. Halász–Alexandru Simon*, Cluj-Napoca–Zagreb–London, 2019, 493–502.
- Magina, L.*, 2019 =
Livia Magina: Privileges and urban development in the Banat from the fifteenth to the seventeenth centuries. Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society. Eds. *Suzana Miljan–Éva B. Halász–Alexandru Simon*. Cluj-Napoca–Zagreb–London, 2019, 611–620.
- Magina*, 2021 =
Adrian Magina: The city and the church. Religious life in Lipova, the 14th–16th centuries. Common Man, Society and Religion in the 16th century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert Piety,

morality and discipline in the Carpathian Basin/Frömmigkeit, Moral und Sozialdisziplinierung im Karpatenboge. Ed. Ulrich A. Wien. Göttingen, 2021. 249–261.

Miloia, 1931 =

Ioachim Miloia: Căvarănul în Evul mediu (O rectificare istorică). Anelele Banatului 4 (1931), nr. 1., fasc. 8., 33–55.

Miskei, 2012 =

Miskei Antal: Ráckeve a királyi mezőváros (1440–1451). Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor–Makai János–Kiss László – *Miskei Antal*–Mózes Mihály–Nagy Imrich–Kónya Péter. Eger, 2012. 159–175.

Ortvay, 1891–1892 =

Ortavay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Bp. 1891–1892.

Oța–Ardeț–Negrei, 2019 =

Silviu Oța–Adrian Ardeț–Dimitrie Negrei: Archaeological Research in the City of Caransebeș (2017 Campaign) Preliminary Observations. In: *Zoltan Iusztin* (ed.): Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries). Cluj–Napoca: Editura MEGA, 2019. 11–32.

Pesty, 1876 =

Pesty Frigyes: A szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Bp. 1876.

Pesty, 1877–1878 =

Pesty Frigyes: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. Bp. 1877–1878.

Pesty, 1882–1884. =

Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. II–IV. Bp. 1882–1884.

Petrovics, 1999.=

Petrovics, István: The fading glory of a former royal seat: the case of medieval Temesvár. *Balázs Nagy–Marcell Sebők* (eds.): The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak. CEU Press. Bp. 1999. 527–538.

Petrovics, 2003 =

Petrovics, István: Contributions to the veneration of Saint Eligius in Medieval England. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged*. Vol. 2, Szeged 2003. 11–19.

Petrovics, 2005. =

Petrovics István: Dél-dunántúli és dél-alföldi városok kapcsolata Felső-Magyarországgal a középkorban. Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. *Csukovits Enikő–Lengyel Tünde*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35. Bp. 131–158.

Petrovics, 2008a =

Petrovics István: A középkori Temesvár. Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. *Capitulum IV*. JATE Press. Szeged. pp. 164.

Petrovics, 2008b =

Petrovics István: Városi elit a középkori Dél-Magyarországon. Pécs, Szeged és Temesvár esete. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*. III. Bp., 2008. 41–69.

Petrovics, 2009a =

Petrovics, István: Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. *Segregation-Integration-Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe.* Eds. Derek Keene–Balázs Nagy–Katalin Szende. Historical Urban Studies Series. Ashgate, 2009. 67–88.

Petrovics, 2009b =

Petrovics István: Lippa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a késő középkorban. Pénztörténet–gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. *Bessenyei József–Draskóczy István.* Bp. – Miskolc, 2009. 292–299.

Petrovics, 2010 =

Petrovics István: Magyarok és románok a Duna–Tisza–Maros közben. „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György.* Szeged, 2010. 319–329.

Petrovics, 2011 =

Petrovics István: Szent Eligius magyarországi és angliai tisztelete a középkorban. A VIII. Numizmatika és a Társtudományok Konferencia. Szerk. *Nagy Ádám–Ujszászi Róbert.* Szeged 2009. okt. 7-8-9. Szeged, 2011. 163–174.

Petrovics, 2013 =

Petrovics, István: The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara. In: *Transylvanian Review* 22 (2013) Supplement No. 4. 240–252.

Petrovics, 2014 =

Petrovics, István: From misunderstanding to appropriate interpretation: market towns in medieval Hungary with special reference to the Great Hungarian Plain. *Offene Landschaften. Herg.:* Orsolya Heinrich–Tamáska–Matthias Hardt–László Révész–Winfried Schenk. Bonn, 2014. 271–296.

Petrovics, 2016 =

Petrovics, István: Towns and central places in the Danube-Tisza/Tisa-Maros/Mureș region in the Middle Ages. *Banatica* 26-II. Istorie. Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2016. 77–104.

(Politics and Society in Central and South-Eastern Europe (13th–16th centuries). Timișoara, 29 October 2015.)

Petrovics, 2017 =

Petrovics István: Mesterségek és foglalkozások a középkori Dél-Magyarország városaiban: Pécs, Szeged és Temesvár esete. Szakképzéstörténeti tanulmányok 1. A mesterségek szerepe a települések fejlődésében. Szerk. *Takács László.* Bp. 2017. 65–87.

Petrovics, 2018 =

Petrovics, István: The Medieval Market Town and its Economy. The Economy of Medieval Hungary. Eds. *József Laszlovszky–Balázs Nagy–Péter Szabó–András Vadas.* Leiden: Brill, 2018. pp. 665. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450; 49.) 359–368.

Petrovics, 2019a =

Petrovics István: A Csanádi Püspökség a középkorban különös tekintettel Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakára. Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. Bárány Attila–Kovecsánszki Máté–Pósán László–Takács Levente. Debrecen, Magyarország: MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport, (2019) 220–247.

Petrovics, 2019b =

Petrovics István: A középkori Temesvár egyházi viszonyai. Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. Hunyadi Zsolt–Fedeles Tamás. Debrecen, Magyarország, Szeged, Magyarország: MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport, Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék (2019). 358–372.

Petrovics, 2019c =

Petrovics, István: Students from Temesvár/Timișoara Studying at Foreign Universities in the Middle Ages. In: Analele Banatului. Serie nouă. Arheologie-Istorie. V. Timișoara XXVII 2019. (Megjelenés éve: 2021!) 241–251.

Petrovics, 2020 =

Petrovics István: A Duna–Tisza–Maros köz és Temesvár a középkorban. Korunk 31 (2020) 12. szám. 3–15.

Popa-Gorjanu, 1999 =

Cosmin Alin Popa-Gorjanu: The Formation of the Romanian nobility from the Banat (14–15th centuries). M.A. Thesis in Medieval Studies. The Central European University. Bp. 1999.

Romhányi, 2018 =

F. Romhányi Beatrix: Egy furcsa régió: a Temesköz a középkori egyházi intézményhálózat változásainak tükrében. Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére. Szerk. Papp Sándor–Kordé Zoltán–Tóth Sándor László. Fontes et Libri 1. Szeged, 2018. 82–93.

Szakály, 1995 =

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Humanizmus és Reformáció 23. Bp., 1995.

Szántó, 1971 =

Szántó Imre: A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. Századok 105 (1971) 16–54.

Szentkláray, é.n. =

Szentkláray Jenő: Temesvár város története [a vár keletkezésétől 1850-ig]. MVV Temes vármegye és Temesvár. Szerk. Borovszky Samu. Bp. é.n. 1–110.

Tóth, 2003 =

C. Tóth Norbert: Szond. (Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban.) „Quasi liber et pictura”: tanulmányok Kubinyi András 70. születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp. 2003. 589–600.

Tóth, 2014 =

G. Tóth Péter: A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526). Kéziratos PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem. BTK. Történettudományi Doktori Iskola. Medievisztika Program. 2014.

Țeicu, 1998 =

Dumitru Țeicu: Banatul montan în evul mediu. Timișoara, 1998.

Țeicu, 2009 =

Dumitru Țeicu: Cetăți medieval din Banat. Medieval Fortifications in Banat. Timișoara, 2009.

TOWNS AND CENTRAL PLACES IN THE DANUBE–TISZA/ TISA–MAROS/MUREȘ REGION IN THE MIDDLE AGES

In this paper, after a short introductory survey of the political, geographical and ecclesiastical characteristics of the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureș region in the Middle Ages, the author elucidates the correlation between central places and towns. Then he gives a comprehensive picture about the central places located in the area under scrutiny and stresses the special features of urban development in the southern parts of the medieval Kingdom of Hungary. Finally, the author discusses the medieval history of the major towns (Temesvár/Timișoara, Csanád/Cenad, Lippa/Lipova, Karánsebes/Caransebeș – today all in Romania) of the Danube–Tisza/Tisa–Maros/Mureș region.